

**Яцько А., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

МОТИВИ "СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ" У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА І П. ФИЛИПОВИЧА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто мотиви "Слова о полку Ігоревім" у творчому доробку Т. Шевченка та П. Филиповича, зокрема зроблено порівняльний аналіз поезій Т. Шевченка "Плач Ярославни" та П. Филиповича "Минула ніч...". Проаналізовано образи Ярославни і князя Ігоря, розкрито жіночий та чоловічий погляди на одну й ту саму історичну подію.

Ключові слова: Т. Шевченко, П. Филипович, "Слово о полку Ігоревім", мотив, образ.

В історії української літератури до появи І. Котляревського й Т. Шевченка було три найбільші піднесення, три вершини. Це творчість Івана Вишенського, Григорія Сковороди, але хронологічно першою з них було "Слово о полку Ігоревім" [1, 14].

"Слово о полку Ігоревім" – пам'ятка княжої доби, яка правомірно посідає одне з чільних місць у світовому героїчному епосі, поряд із такими його зразками, як "Пісня про Роланда", "Пісня про нібелунгів", "Калевала" та інші. Це унікальний твір непроминальної краси, в якому органічно поєднуються як фольклорні традиції, так і авторське, суб'єктивне начало. Попри те, що князь Ігор зазнав поразки у битві з половцями 1185 р., ця історична подія стала ґрунтом для заклику до єднання руських князів і всієї землі руської. Справедливо зауважує Б. Рибаків: "Справжній герой "Слова" – не Ігор, а сама Руська земля, яка потребувала захисту [...]. Безліч мальовничих символів, яскравих характеристик, народних приказок не заступила в поемі її головної мети – заклику згуртувати Русь на боротьбу з ворогами" [2, 3].

Вивченню, переосмисленню цієї пам'ятки присвячено величезний масив літератури як наукової, так і художньої. Дослідник поеми Борис Яценко зазначав, що наука про "Слово" нараховує щонайменше 5000 монографій і спеціальних розвідок. У поезії та прозі також маємо величезну кількість переспівів, перекладів зі "Слова". Серед них І. Вагилевич, М. Максимович, С. Руданський, Ю. Федькович, І. Франко, В. Свідзінський, М. Рильський та багато інших.

Не обійшов увагою "Слова о полку Ігоревім" і Тарас Шевченко, адже історико-героїчна тематика становить значну частину його поетичної спадщини. Пасеїзм, тобто задивлення у минуле, пошук у ньому відповідей, які ставить сьогоднішній день, утвердження

моральних, гуманістичних, державницьких ідеалів є провідними мотивами не тільки для Т. Шевченка, як представника XIX століття, але і для значно пізнішого літературного явища "київських неокласиків", що постало у 20-х рр. XX ст. і пов'язане з іменами М. Зерова, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, М. Рильського та Ю. Клена. Морально-естетичним кредо цих прихильників краси і добірності в поезії є поклик "Ad fontes" – "До джерел". Одним із таких джерел була література Києворуської доби, зокрема "Слово о полку Ігоревім". Із студіями про Т. Шевченка пов'язане ім'я одного із неокласиків, а саме Павла Филиповича, який стояв біля витоків шевченкознавчої науки.

Становлення шевченкознавства як провідної галузі української літературної критики відбувалося переважно в 20 рр. XX ст. У колі "п'ятірного грона" тільки П. Филипович так ґрунтовно осмислив творчу спадщину Тараса Шевченка, студіюванню якої він присвятив майже 15 років. Шевченкіана П. Филиповича почалася у 1921 р., коли у київській філії Держвидаву вийшов збірник "Тарас Шевченко", одним із редакторів якого був П. Филипович. У 1924 р. з'являється "Шевченківський збірник" за його редакцією. Згодом вийшли у світ статті "Поет огненного слова" (1921), "До студіювання Шевченка" (1924), "Шевченко і романтизм" (1924), "До студіювання Шевченка та його доби" (1925), "Революційна легенда про Шевченка чи дійсність?" (1926), "Європейські письменники в Шевченковій лектурі" (1926) та інші.

Зробимо спробу дати короткий порівняльний аналіз поезії Т. Шевченка "Плач Ярославни" та Павла Филиповича "Минула ніч...", оскільки обидва твори написані на мотиви "Слова о полку Ігоревім".

Відомо, що Тарас Шевченко мав намір перекласти "Слово..." ще на засланні, про що він пише у листах до переяславського лікаря і викладача місцевої семінарії А. Козачковського від 14 квітня 1854 р.: "Давно ворухиться у мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасний український язык "Слово о полку Игоря". Вонми гласу моленья мого, друже мій єдиний, пришли мені текст "Слова о полку Игоря", а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те "Слово" переведено на наш душевний, прекрасний язык" [5, 79]. Але не отримавши тоді оригіналу, Т. Шевченко взявся до роботи над "Словом..." лише влітку 1860 р. в Петербурзі і переклав не весь текст, а лише деякі уривки. Так, Т. Шевченко написав поезії "Плач Ярославни", "В Путивлі гряді вранці-рано" та "З передсвіта до вечора...". З одного боку, це найбільш трагічні моменти поеми, але з іншого – вершинні, кульмінаційні, де події, відчуття не подаються описово, а зображуються через образи-символи.

"З передсвіта до вечора" – переклад уривку зі "Слова...", який одним із головних місць пам'ятки, в якій зображено битву руського

війська з половцями при річці Каялі. Відомо, що існує кілька чорнових варіантів цього твору. У поезії Т. Шевченко використовує деякі народнопоетичні образи, епітети, але загалом зміст, структура вірша близька до оригіналу. В перекладі Т. Шевченко ширше розгортає окремі образи "Слова". Зокрема поет персоніфікує траву, дерева, наділяючи їх людською здатністю перейматися чужим горем:

*Хилилась
І спалась, плачучи, трава;
Високі гнулись дерева
Додола гнулися, журились!* [3, 198]

Перекладом є також поезія "В Путивлі граді вранці-рано", написана на основі уривку "Слова", де Ярославна оплакує князя Ігоря, який потрапив у полон до половців. Княжна звертається лише до вітру:

*– Вітрило-вітре, господине!
Нащо ти вієши, несеш
На легкому крилі своєму
Хиновські стріли?* [3, 197]

Рецепція "Плачу Ярославни" у Т. Шевченка визначається більшою образністю, ніж оригінал тексту. Поет подає розлогіші, виразніші картини, що досягається насамперед залученням епітетів. У "Слові..." Ярославна прагне полетіти зигзицею по Дунаю, тобто зозулею. Т. Шевченко ж витлумачує народнопоетичний образ зигзиці як чайки, тому що чайка, а не зозуля пов'язана зі стихією води, і є символом жінки, що втратила чоловіка, або дітей:

*Полечу, – каже, – зигзицею
Тією чайкою-вдовицею,
Та понад Доном полечу* [3, 195].

Про зв'язок "Слова о полку Ігоревім" із фольклорними джерелами говорив ще М. Максимович. Т. Шевченко в цьому ж ключі залучає чимало епітетів, як-то "біле тіло", що часто трапляється у фольклорі:

*І на тілі
На княжім білім, помарнілім
Омию кров суху, отру
Глибокії, тяжкії рани* [3, 195].

У поезії Ярославна звертається до трьох стихій: вітру, Дніпра (як водної стихії), сонця з проханням допомогти врятувати Ігоря та його воїв. Образ Ярославни надзвичайно місткий і символічний. Насамперед він дуже ліричний, особистісний, оскільки перед нами постає жінка, яка є уособленням вірності, ніжності, кохання. І саме ці мотиви є провідними у поезії. З іншого боку, Ярославна – дружина князя, руська жінка, і її слова набувають громадянського, патріотичного звучання. Інтимність, ліризм набувають ширших обріїв, сягаючи загальнодержавницьких значень.

У тексті пам'ятки немає нарікань Ярославни на стихії, і в цьому проявляється лагідність її характеру. Слово Ярославни – це молитва, прохання про допомогу. Зовсім іншим постає образ княжни у Т. Шевченка. Тут сили природи – персоніфіковані. Вона також звертається до вітру:

*– Вітрило-вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові меташ стріли?* [3, 195]

Ярославна називає вітер спочатку "легким, крилатим господином", але згодом у відчаї говорить, що він "прелютый" і звинувачує його у своєму горі:

*...Ти, прелютый... Горе, горе!
Моє веселіє украв,
В степу на тирсі розібгає* [3, 195].

Тут Т. Шевченко використовує градацію як стилістичну фігуру для посилення, підвищення художньої образності та виразності, сягає кульмінації для виявлення емоційної напруженості. У рецепції поета перед нами постає не лагідна, покірна Ярославна, але княжна-бунтарка, яка робить виклик природній силі, стихії води. Символічним, очевидно, є те, що князівна звертається до трьох природних сил (повітря, вода, вогонь), що покликається також на християнське уявлення Бога як триєдиної сутності. Язичництво у "Слові..." поєднується з елементами християнства і має народний характер. Це поголоски народного двовір'я, сприйняття русичами XII ст. нової християнської релігії в душі язичництва.

До народнопоетичних символів належить і лексема "тирса", яку вжив у поезії Т. Шевченко, хоча у "Слові" використовується його синонім – ковила, що символізує волю, південні степи. Отже, якщо Ярославна втратить чоловіка, вона втратить і волю.

Вдруге звертається княжна до водної стихії, славного Дніпра:

*О мій Словутицю преславний!
Моє ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посилала, –
Сльозами моря не долить* [3, 196].

У Шевченковій інтерпретації Ярославна з найбільшою ніжністю звертається не до вітру, не до сонця, а до Дніпра. І далі дружина Ігоря промовляє до сонця, називаючи його спочатку "святим сонечком", а згодом "святим, огненным господином":

*Святий, огненный господине!
Спалив єси луги, степи,*

*Спалив і князя і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!* [3, 196]

Ярославна знає, що князь Ігор перебуває у половецькому полоні, де палить жагуче сонце. Вона воліє загинути зі своїм чоловіком, прийняти таку саму смерть. Отже, мотиви вірності, любові, самовідданості як особистих, так і громадянських, поряд із патріотичними мотивами, є провідними у поезії Т. Шевченка "Плач Ярославни".

Під впливом "Слова о полку Ігоревім", П. Филипович написав поезію "Минула ніч..." (1922), яка увійшла до другої його збірки "Простір". У рецепції поета "Плач Ярославни" трактується дещо по-іншому, ніж у Т. Шевченка. Тут не Ярославна виступає центральною особою, а Ігор, який звертається не до персоніфікованих стихій, а до своєї жінки, і просить її про допомогу.

Внутрішній стан Ігоря, як і події, що цьому передували, втілено у двох перших рядках:

*Минула ніч тривожно і безславно.
І скрізь степи, і всюди вороги* [4, 94].

Далі князь закликає Ярославну зарадити його біді, хоча знає, що вона далеко. Допомога має з'явитися через силу мовленого слова князівни, і для Ігоря її слово означає дію:

*Коли ж ти вийдеш, ніжна Ярославно,
На темний вал одчаю і жаги?* [4, 94].

У Филиповича вал – не просто місце, звідки виглядає Ярославна свого чоловіка, а воно марковане – "вал одчаю і жаги".

Як і у "Слові о полку Ігоревім", Ярославна Т. Шевченка звертається до вітру, Дніпра, сонця. У П. Филиповича ж немає розгорнутого монологу до стихій природи. Окрім того, оскільки поет зображує князя, який перебуває в полоні у половців, то й наявні тут лишень природні сили степу, тобто вітер і сонце, водної стихії немає.

*Навпинний вітер мече гострі стріли,
Високе сонце п'яну спеку плє.
А я не бачу, де ті руки милі,
Що захистить могли б життя моє* [4, 97].

П. Филипович показує особисте ставлення Ігоря до дружини: "ніжна Ярославно", "руки милі" і просить про захист. На противагу Ярославні П. Филипович показує образ дочки Кончака, вона є антиподом княжни:

*Лише Кончак дочку свою вродливу
Причарувати бранця намовля,
І чорну пристрасть, вільну і зрадливу,
В чужих піснях вже почуваю я* [4, 97].

У цій поезії П. Филипович протиставляє два образи: ніжну Ярославну, вірну дружину Ігоря та пристрасну доньку хана Кончака, яка прагне причарувати полоненого. Ця рецепція зі "Слова" подає образи двох різних жінок: одна втілює жіночу вірність, відданість чоловікові, жертвовність, друга – це образ волелюбної, пристрасної натури дочки степу. Зрада – вірність, пристрасність – любов, чужина – рідна сторона є провідними мотивами поезії П. Филиповича.

Отже, як і у "Плачі Ярославни" Т. Шевченка мотиви тривоги, лихих передчуввань звучать у поезії П. Филиповича "Минула ніч...". Як і у "Слові" Т. Шевченко змалював постать Ярославни, її переживання, які вилилися у слово і сльози. По суті Т. Шевченко представив жіночий погляд щодо полону Ігоря половцями. У П. Филиповича чи не в першого постає внутрішній світ чоловіка (Ігоря), який потрапив у полон ворога. Ці два образи, які нам дають поети різних поколінь, часів, але вони взаємодоповнюють один одного, дають цілісну картину розуміння історичних подій далекої минувшини. І якщо у Т. Шевченка Ярославна – це суто жіноче, стихійне начало, то образ Ігоря у П. Филиповича – це раціональність насамперед.

Ми знаємо, що Павло Филипович був одним із основоположників шевченкознавства на початку ХХ ст., тобто вивчав постать і творчість Кобзаря як літературознавець. Однак саме у поетичному доробку Филипович розкриває власне розуміння генія Тараса Шевченка. Так, у триптиху "Тарас Шевченко" неокласик відкриває висоти творчості Т. Шевченка у протиставленні з П. Кулішем.

Тут П. Филипович знову покликається на "Слово о полку Ігоревім", піднімаючи тему митця, пророка в національній культурі:

*Не слави давньої окраса,
До слів Боянових він звук, –
Над головою у Тараса
Горить полум'яний язик.*

*І голос впевнений пророка
В незнану кличе далечінь,
Де золотіє путь широка
Щасливих, вільних поколінь [4, 112].*

П. Филипович порівнює Тараса Шевченка із предтечею великого поета, давньоруським Бояном. Він ставить поезію кобзаря і слово, сказане киеворуським співцем Бояном, під спільний знаменник – це слово Пророка. Образ пророка Филипович ніби подає з двох діаметрально протилежних точок зору. Геній Т. Шевченка порівнюється з віщим піснетворцем Бояном, який згадується у "Слові..." 6 разів і є чи не найзагадковішою особою пам'ятки. У творчості Т. Шевченка тема народного співця, як провидця, праведника світу посідає особливе місце і генеалогічно пов'язується з давньоруським Бояном. До речі, сам Т. Шевченко у своєму

щоденнику від 13 липня 1857 р. називає Бояном уральського козака, спів якого припав йому до душі [6].

З іншого боку, П. Филипович трактує Тарасового генія з християнських позицій. У Новому Запові (Діяння) розповідається про дванадцятьох апостолів Христа, коли на них зійшов Святий Дух (полум'яний язик), і вони могли говорити всіма мовами світу, таким чином несучи слово істини людям. Так і Т. Шевченко має дух істини, даний йому від Бога, який проявляється у слові і через слово.

Отже, "Слово о полку Ігоревім" – унікальна пам'ятка давньоруської літератури, до перепрочитання, переосмислення якої зверталися і звертатимуться художники слова. Шевченкові поезії на мотиви "Слова..." багато в чому подібні до оригіналу. Щоправда, поет зображує події більш розлого, що досягається вживанням низки епітетів. Образ Ярославни у Т. Шевченка не обмежується характеристикою лагідної, турботливої, люблячої, терплячої жінки, вона – дружина князя, яка має у своїх руках усю повноту державної влади. Шевченкова Ярославна ремствує, бунтує проти долі, а по суті, проти самого Бога.

У поезії П. Филиповича "Минула ніч..." постає образ Ігоря, який потребує допомоги своєї дружини. Филипович ніби прокладає міст між минулим і сучасним. Мотив тривоги, передчуття лихих змін, чужини – рідної землі, любові – чорної пристрасті є провідними у цій поезії.

Отже, образ Ярославни у поезії Т. Шевченка та образ князя Ігоря у П. Филиповича доповнюють один одного, є частинами одного цілого. Це діалог через віки.

Як уже зазначалося, П. Филипович був одним із перших дослідників творчості Шевченка у ХХ ст. і попри те, що це поети різних епох, світоглядна система координат київських неокласиків завжди була орієнтована на вершинні здобутки людського духу, яких сягнув Тарас Шевченко. Тяглість традицій, починаючи із літератури Київської Русі, і закінчуючи красним письменством ХХ ст., демонструє нам неперервний, унікальний зв'язок поколінь, який виявляється у художніх текстах різних культурно-історичних епох.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література. Збірник статей. – Київ: Смолоскип, 1994. – 424 с.
2. Рибаків Б. Таємниця "Слова о полку Ігоревім". – *Вечірній Київ*, 5.12.1985. – С. 3.
3. Слово о полку Ігоревім та його поетичні переклади і переспіви / Упор. Махновець Л. – К.: Наукова думка, 1966. – 521 с.
4. Филипович Павло. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1989. – 196 с.
5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський та ін. – К.: Наукова думка, 2001 – Т. 6: Листи. Дарчі та власні написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 2003. – 632 с.
6. Щоденник. Тарас Шевченко. Електронний ресурс. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev501.htm>

Надійшла до редколегії 11.03.14

Яцко А.

Мотивы "Слова о полку Игореве" в творчестве Т. Шевченко и П. Филиповича: компаративный анализ

В статье рассмотрены мотивы "Слова о полку Игореве" в творчестве Т. Шевченко и П. Филиповича. Сделан сравнительный анализ поэзий Т. Шевченко "Гляч Ярославны" и П. Филиповича "Прошла ночь...". Проанализировано образы Ярославны и князя Игоря, раскрыто женский и мужской взгляды на одно то же историческое событие.

Ключевые слова: Т. Шевченко, П. Филипович, "Слово о полку Игореве", мотив, образ.

latsko A.

Motives of "The tale of Igor's campaign" in T. Shevchenko's and P. Philipovich's works: comparative analysis

This article deals with the motives of "The tale of Igor's campaign" in T. Shevchenko's and P. Philipovich's works. The author has made comparative analysis of poem by T. Shevchenko "Lamentations of Yaroslavna" and P. Philipovich's poem "The night has passed...". The author also has analyzed poetical images of Igor and Yaroslavna, their views on one historical events.

Key words: T. Shevchenko, P. Philipovich, "The Tale of Igor's Campaign", motive, poetical image.

УДК 821. 161. 2-3.09:316.64

**О. Черкас, студ.,
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара**

ФЕМІННЕ І МАСКУЛІННЕ У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті аналізуються особливості реалізації фемінного і маскулінного перенів у поетичній картині світу Тараса Шевченка. Репрезентовано їхні прояви через жіночі та чоловічі образи. Доводиться співвіднесення у поезії Т. Шевченка фемінного і маскулінного та їхній синтез у творенні андрогінної ідеї Бога.

Ключові слова: Т. Шевченко, маскулінне, фемінне, андрогінне, поетична картина світу.

Творчість Тараса Шевченка являє собою завжди актуальний об'єкт вивчення, котрий потребує постійного оновлення методологій і підходів до інтерпретації феномену митця. Адже кожна нова доба по-своєму актуалізує Т. Шевченка, знаходить у ньому те, що відповідає її духові та науковим пошукам. Відтак, використання модерних наукових стратегій до аналізу поезії Кобзаря дозволяє відкрити його по-новому, виявити інші смисли і символи. Таким новаторським підходом є гендерний. Насамперед його застосування до творчості Т. Шевченка дозволяє виявити специфіку моделі художньої концептософери художнього світу митця під кутом зору гендерної теорії. Проте, використовуючи гендерні підходи,